

Збирання доказів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану

Сенченко Надія Миколаївна¹, Костюченко Наталія Дмитрівна²

Опубліковано	Секція	УДК
30.05.2025	Право	343.14:342.78

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15719753>

Анотація. Запровадження воєнного стану в Україні внаслідок повномасштабної збройної агресії створило безпрецедентні виклики для системи кримінального правосуддя. Зокрема, проблема збирання, фіксації та збереження доказів у кримінальному провадженні набула особливої актуальності через обмежений доступ до місць подій, відсутність свідків, руйнування інфраструктури та загрозу життю слідчих. У статті проаналізовано особливості доказового процесу в умовах воєнного стану, розглянуто сучасні методи збирання доказів, зокрема використання супутникових знімків, цифрових технологій і штучного інтелекту.

Досліджено нормативно-правові засади доказування та розглянуто проблеми, що виникають у процесі слідчих (розшукових) дій. Виокремлено необхідність поділу кримінальних проваджень за територіальним критерієм, що дозволяє враховувати особливості збирання доказів на підконтрольних та тимчасово окупованих територіях. Визначено перспективи вдосконалення доказового процесу, зокрема шляхом адаптації міжнародного досвіду та розширення можливостей використання цифрових доказів у судочинстві.

Ключові слова: кримінальне провадження, воєнний стан, збирання доказів, кримінальне правосуддя, цифрові докази, супутникові знімки, доказування.

Collection of evidence in criminal proceedings under martial law

Annotation. The imposition of martial law in Ukraine due to full-scale armed aggression has created unprecedented challenges for the criminal justice system. In particular, the issue of collecting, recording, and preserving evidence in criminal proceedings has become especially relevant due to limited access to crime scenes, the absence of witnesses, destruction of infrastructure, and threats to investigators' lives. This article analyzes the peculiarities of the evidentiary process under martial law conditions, examining modern methods of evidence collection, including the use of satellite imagery, digital technologies, and artificial intelligence.

The study explores the legal framework of evidence collection and examines the challenges arising during investigative actions. It highlights the necessity of categorizing criminal proceedings based on territorial criteria, allowing for consideration of the specificities of evidence collection in both government-controlled and temporarily occupied territories. The

¹ кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та правосуддя, Національний університет «Чернігівська політехніка». ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3767-8937>

² здобувач вищої освіти I курсу магістратури, юридичного факультету, Національний університет «Чернігівська політехніка». ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-3087-0191>

article also outlines prospects for improving the evidentiary process, particularly through the adaptation of international experience and the expansion of digital evidence use in legal proceedings.

Keywords: criminal proceedings, martial law, evidence collection, criminal justice, digital evidence, satellite imagery, proof.

Вступ

Запровадження воєнного стану в Україні у зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ створило безпрецедентні виклики для функціонування системи кримінального правосуддя. Особливо гостро постала проблема збирання, фіксації та збереження доказів у кримінальному провадженні в умовах активних бойових дій, окупації територій та руйнування інфраструктури.

Ефективне розслідування кримінальних правопорушень, включаючи воєнні злочини, злочини проти людяності та інші тяжкі злочини, вчинені під час збройного конфлікту, потребує адаптації усталених практик збирання доказів до нових реалій. Органи досудового розслідування, прокуратура та суд стикаються з необхідністю забезпечити дотримання процесуальних гарантій та законності в умовах, коли традиційні механізми збирання доказової бази часто виявляються неможливими для реалізації.

Ця стаття присвячена аналізу особливостей збирання доказів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану, дослідженню нових нормативно-правових положень, що регулюють відповідні процедури, та практичних підходів до подолання викликів воєнного часу при забезпеченні належної доказової бази для притягнення винних осіб до відповідальності.

Проблематиці збирання доказів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану були присвячені праці таких вчених, як: Ю.П. Аленіним, В.В. Вапнярчуком, В.П. Гмирком, В.Г. Гончаренком, Ю.М. Грошевим, В.А. Журавлем, О.В. Капліною, С.О. Ковальчуком, В.О. Коноваловою, М.А. Погорецьким, М.В. Салтевським та інших.

Результати

Збирання доказів є ключовим елементом будь-якого правового процесу, спрямованого на встановлення істини та забезпечення справедливості. Цей процес вимагає ретельного дотримання процесуальних норм, які регламентують порядок виявлення, фіксації, вилучення та збереження матеріальних та нематеріальних об'єктів, що можуть мати значення для справи. Доказова база формується через проведення слідчих (розшукових) дій, таких як огляд місця події, допит свідків, обшук приміщень, експертні дослідження та інші процесуальні заходи, передбачені законодавством.

Належним чином зібрані докази мають відповідати критеріям належності, допустимості та достовірності, що є запорукою їх прийняття судом. Особливого значення набуває дотримання процедурних аспектів збирання доказів, оскільки порушення встановленого порядку може призвести до визнання доказів недопустимими та, як наслідок, неможливості їх використання при прийнятті рішення. Систематизація та аналіз зібраних доказів дозволяють сформулювати цілісну картину події, встановити причинно-наслідкові зв'язки та обґрунтувати правову позицію, що має вирішальне значення для досягнення об'єктивного вирішення справи.

Законодавець не дає чіткого визначення поняттю «збирання доказів», що викликає численні дискусії серед науковців-правників. Відсутність законодавчої дефініції створює підґрунтя для різних тлумачень цього поняття, що у свою чергу призводить до неоднозначності практичного застосування норм доказового права.

Так, на думку М.А. Погорецького отримання окремого процесуального доказу - це не одномоментний акт, не пасивна діяльність, а активна цілеспрямована пізнавально-практична й розумова діяльність суб'єктів доказування, яка складається з окремих взаємозалежних та взаємовпливових елементів: а) пошуку, виявлення (встановлення), а при необхідності, вилучення фактичних даних та їх джерел; б) перевірки, оцінки фактичних даних і їх джерел, їх процесуального оформлення (закріплення) й власне надання фактичним даним та їх джерелам уповноваженими суб'єктами кримінального процесу значення певного доказу у кримінальному провадженні [1, с. 311].

На нашу думку, наведене твердження М.А. Погорецького точно відображає складність та багаторівневність процесу доказування в кримінальному провадженні, де доказування не є механічною дією, а вимагає активної пізнавальної та аналітичної діяльності.

У свою чергу, В.І. Фаринник зазначає, що збирання доказів є одним з елементів доказування. Структуру збирання доказів у процесуальних джерелах розглядають як врегульовану КПК діяльність уповноважених суб'єктів, що складається з виконання пошукових, пізнавальних, посвідчувальних та правозабезпечувальних заходів [2, с. 56].

О.І. Гвоздік та О.С. Старенький у своїй праці наголошують, що збирання доказів у кримінальному провадженні й оцінка їхньої належності передбачає «вписування» останніх у контекст гіпотетичної картини розвитку розслідуваних подій, з позиції якої визначається їх значущість для вжиття слідчих заходів і проведення доказових процедур. Збирання доказів вчені розглядають у контексті дослідження проблематики формування доказової бази у кримінальному провадженні як один із його важливих елементів [3, с. 59].

Вищезазначений підхід до процесу збирання доказів є виваженим і логічним, адже він підкреслює важливість контексту при оцінці доказової бази. Дійсно, окремо взятий доказ може не мати значення, якщо його не розглядати у загальній картині розслідуваних подій. Саме тому формування доказової бази потребує не лише збору фактів, а й їх аналізу в рамках побудови гіпотези про подію кримінального правопорушення. Такий підхід сприяє більш об'єктивному та аргументованому прийняттю рішень у кримінальному провадженні, що є ключовим для досягнення правосуддя.

Отже, збирання доказів - це комплексна та цілеспрямована діяльність уповноважених суб'єктів кримінального провадження, спрямована на виявлення, отримання, фіксацію, перевірку, оцінку, збереження фактичних даних з метою формування доказової бази для встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні.

Варто зауважити, що доказами відповідно до ч. 1 ст. 84 Кримінального процесуального кодексу України (далі-КПК) є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутності фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню[4].

Процес доказування охоплює такі складові, як збирання, перевірка та оцінка доказів. У свою чергу, збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (ч.1 ст. 93) [4].

Згідно з ч. 2 та 3 ст. 93 КПК України, сторона обвинувачення здійснює збирання доказів через слідчі (розшукові) та негласні слідчі дії, а також витребування й отримання матеріалів від державних органів, підприємств, установ, організацій, посадових і фізичних осіб. До таких матеріалів належать документи, речові докази, експертні висновки, акти ревізій та перевірок.

Сторона захисту, потерпілий або представник юридичної особи також можуть збирати докази шляхом отримання відповідних матеріалів, ініціювання слідчих дій та інших процесуальних заходів для забезпечення суду допустимими доказами [4].

Відповідно до Указу Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року в державі було запроваджено воєнний стан, який згодом неодноразово продовжувався відповідними нормативно-правовими актами. У зв'язку з цим доцільним є дослідження правових засад збирання доказів органами досудового розслідування в умовах воєнного стану.

Воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [5].

У зв'язку з цим доцільним є дослідження правових засад збирання доказів в умовах воєнного стану.

Кримінальне провадження в умовах воєнного стану є надзвичайно складним завданням. Основними проблемами, що можуть виникнути під час збору доказової бази в таких умовах, є: ускладнення процесу збору доказів через відсутність усталених процедур та обмеження свободи пересування осіб і транспортних засобів; неможливість проведення слідчих дій безпосередньо на місці події через загрозу життю учасників процесу; недотримання встановлених стандартів збору доказів унаслідок недостатньої кваліфікації залучених осіб; об'єктивні труднощі у встановленні вини підозрюваного; неможливість застосування традиційних методів криміналістичного дослідження, зокрема дактилоскопії чи аналізу ДНК; відсутність свідків унаслідок небезпеки для їхнього життя; а також необхідність оперативного реагування на скоєне правопорушення у критичних умовах надзвичайної ситуації.

Слушною є думка М. Лисенкова про те, що кримінальні провадження необхідно поділити за територіальним критерієм на ті, що стосуються кримінальних правопорушень, вчинених на підконтрольній Україні території, та тих, які вчинені на тимчасово окупованій території [6, с. 121].

На нашу думку, поділ кримінальних проваджень за територіальним критерієм є виправданим і необхідним заходом в умовах воєнного стану. Такий підхід дозволяє враховувати специфіку збору доказів, доступність свідків та можливості здійснення слідчих дій у різних умовах. Кримінальні правопорушення, вчинені на підконтрольній Україні території, можуть розслідуватися за стандартними процедурами, тоді як правопорушення на тимчасово окупованих територіях потребують спеціальних методів документування та міжнародного співробітництва. Поділ кримінальних проваджень сприятиме ефективнішому розслідуванню і забезпеченню правосуддя навіть у складних умовах війни.

Якщо кримінальне правопорушення вчинене на території, що перебуває під контролем України, джерелами доказової бази можуть слугувати: огляд місця події, допити свідків і потерпілих, проведення слідчих експериментів, а також інформація, отримана внаслідок здійснення гласних і негласних слідчих (розшукових) дій.

У контексті кримінального провадження під час воєнного стану особливу увагу слід приділяти залученню висококваліфікованих фахівців і забезпеченню належного рівня їхньої безпеки [7, с. 5]. Крім того, ефективність доказового процесу може бути

підвищена завдяки використанню спеціальних методів, адаптованих до умов воєнного стану. До них належать відео-, фото- та звукозаписи, а також аналіз документів, що зберігаються в органах місцевого самоврядування та державних установах. Використання таких доказів є важливим для забезпечення належного розгляду справ у судовому провадженні та встановлення об'єктивної істини у кримінальному процесі.

Доцільно погодитися з позицією О. В. Фесенка, який зазначає, що у разі вчинення кримінального правопорушення на тимчасово окупованій території джерелами доказової бази можуть бути: свідчення потерпілих та свідків; відомості, отримані внаслідок проведення негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема шляхом зняття інформації з електронних комунікаційних мереж та електронних інформаційних систем (прослуховування телефонних розмов осіб, причетних до злочину, доступ до електронної поштової кореспонденції); дані, отримані із засобів масової інформації та мережі Інтернет; результати судово-медичних та інших судових експертиз, що призначаються з урахуванням характеру злочину та спричиненої шкоди [8, с.123].

Як справедливо зазначає Г. Мамедов, актуальним залишається питання щодо допустимості цифрових доказів у судових провадженнях в Україні. У країнах Європи, США, а також у Міжнародному кримінальному суді вже напрацьовано практику використання цифрових доказів, що регулюється відповідним законодавством. Зокрема, ці норми спираються на Протокол Берклі та принципи SWGDE щодо роботи з цифровими доказами. Водночас у межах українського правового поля питання їхньої правомірності та застосування залишається дискусійним [9, с. 123]. Тому, на нашу думку, необхідно чітко врегулювати процедури збору, верифікації, зберігання та використання цифрових доказів на рівні національного законодавства.

Позитивним аспектом є розширення можливостей правоохоронних органів щодо встановлення осіб, причетних до вбивств і масових поховань на тимчасово окупованих територіях, доступ до яких є обмеженим. Зокрема, використання супутникових знімків Махаг дозволяє фіксувати зміни на місцевості та документувати факти воєнних злочинів. Яскравим прикладом цього є події в місті Буча, де після звільнення Збройними Силами України було виявлено значну кількість тіл цивільних осіб. Аналіз супутникових знімків підтвердив, що ці загиблі з'явилися саме в період російської окупації. Крім того, у сучасних умовах слідчі активно використовують технологію розпізнавання облич Clearview AI, що сприяє ідентифікації як загиблих, так і осіб, які можуть бути причетні до злочинів, підвищуючи ефективність розслідування.

Висновки

Отже, збирання доказів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану є складним і багатогранним процесом, що потребує адаптації усталених методів до екстремальних умов. Запровадження воєнного стану суттєво обмежує можливості слідчих органів, зокрема у доступі до місця кримінального правопорушення, зборі матеріальних та ідеальних слідів доказів. Водночас, сучасні технології, зокрема супутникові знімки та алгоритми розпізнавання облич, значно розширюють можливості доказування та ідентифікації злочинців.

Законодавче врегулювання процесу збирання доказів потребує вдосконалення, зокрема в частині використання цифрових доказів, що вже активно застосовуються у міжнародній судовій практиці. Поділ кримінальних проваджень за територіальним критерієм є важливим для забезпечення ефективного розслідування, оскільки дозволяє враховувати специфіку воєнних реалій та оперативно реагувати на порушення законності.

Подальший розвиток нормативної бази, впровадження інноваційних методів доказування та міжнародне співробітництво є необхідними умовами для забезпечення справедливого правосуддя в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. 1. Погорецький М.А. Сучасні концепції кримінального процесуального доказування. Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу. Харків, 2017. С. 309 - 312.
2. Фаринник В.І. Особливості формування доказів та доказування в кримінальному судочинстві України: метод. рек. Харків: Фактор, 2013. С. 93.
3. Гвоздік О.І., Старенький О.С. Логіка формування доказової бази в кримінальному провадженні. Філософські та методологічні проблеми права. № 2 (24). 2022. С. 59 - 63.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. Дата оновлення: 26.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1048> (дата звернення 05.03.2025).
5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Дата оновлення: 08.02.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 05.03.2025).
6. Лисенков М. Збирання доказів в умовах особливого режиму досудового розслідування. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2017. № 4. С. 120–127.
7. Гловюк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Видання 2. Електронне видання. Дніпро-Львів-Одеса-Харків, 2022. С. 58.
8. Фесенко О.В. Особливості процесуального доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях. Особливості процесуального доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях: матеріали круглого столу (м. Київ, 26 липня 2016 року). К.: Національна академія прокуратури України, 2016. С. 122–125.
9. Мамедов Г. Цифрова криміналістика. Як це допомогло зібрати докази злочинів у Бучі? URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/viy-na-v-ukrajini-yak-cifrova-kriminalistika-vikrivaye-zlochini-rf-v-ukrajini-novini-ukrajini-50248411.html> (дата звернення: 09.03.2025).